

Pálfi Ágnes

Képirás – képolvasás

Faustus alakja a Német népkönyv állatszimbolikájának tükrében

■ A *Német népkönyv* az Európa-szerte ismert Faust-mondák, történetek nyomán készült, így a középkori eredetű népi legendárium szüzséit és motívumait még eredeti formájukban őrzi. A téma későbbi feldolgozásaiból ezek egyre inkább kikoptak vagy átalakultak; műfajszerűen, eredeti funkciójukban ma már jószerint csak a bábszínházi szcenáriók exponálják őket.¹ A mai színpadi *Faust*-átiratokból pedig már a goethei üdvtörténeti dimenzió is többnyire kilúgozódik.² Jobbára csak a démonológiára fókuszálva reflektálnak rá a legnagyobb rendezők is, mint például Silviu Purcărete, a 2017-es MITEM-en is bemutatott világhírű produkció létrehozója.³ Magyar vonatkozásban reménytelenül fejlemény viszont Márton László műfordítói teljesítménye, aki 2015-ben egy kötetben jelentette meg Goethe *Faustjának* első és második részét, az *Ős-Faustot* és a *Német népkönyvet*.⁴ Ez a vállalkozás is jelzi a téma időszerűségét, és arra ösztönözhet, hogy Goethe grandiózus művét, valamint a történet más feldolgozásait a Faust-legendárium legarchaikusabb rétegével szembesítsük. Mindenekelőtt azzal az állat-szimbolikával, mely a *Népkönyv* bevezető fejezeteiben kétféle funkciót tölt be: részint a hős jellemzését (attribútumait) adja, részint küldetésének mibenlétét rejtjelezi.

A *Német népkönyv*, mint tudjuk, 1587-ben jelent meg, Johann Spies maina-frankfurti nyomdájában.⁵ A kötet ortodox lutheránus szerzőjének/szerkesztőjének folyamatosan deklarált célja a „jámbor keresztény olvasó” elrettentése az „ördögi kísértésektől”. A mai olvasó számára azonban már nem feltétlenül ugyanez a Faustusról szóló legendárium elsődleges „üzenete”. Meglehet, hogy számunkra éppen az ellenkezője olvasható ki ebből a történetből, a kulcsjelenetek szimbolikus képanyelvéből: Faustus, az újkor lázadó értelmiségi hőse azért tér le a „királyi útról”, hogy az elveszett, darabjaira hullott teljes vilákképet visszaszerezze, s általa az „igaz hithez” találjon vissza. E felvetés jogosságát megfontolandó érdemes a lutheránus német teozófus, Jacob Böhme (1575–1624)

1600-ban átélt misztikus élményét felidézni, melynek leírása arról tanúskodik, hogy e költői vénával megáldott filozófus pokoljárása istenkereső indíttatásból fakadt:

„[...] midőn feltett buzgóságomban ostromoltam Istent és minden pokloknak kapuit, mintha még több erő lenne bennem, s kész volnék életemet is föltenni rá [...], akkor egynémely szilaj ostrom után szellemem átszakította a pokloknak kapuit, s bejutott az istenség legbelső születésébe, ahol is nagy szeretés ölelte körül, miként öleli a vőlegény az ő kedves mátkáját. De le nem írhatom s el nem beszélhetem, milyen diadal volt ez a szellemben, nem is hasonlítható máséhoz, csak mintha a halál közepén élet születik, a holtak feltámadásához hasonlatosan. E fényben szellemem átlátott mindenben, és valamennyi teremtményben, fűben és fában egyformán Istenre ismert, ki ő, miként is vagy az ő akarata: e fényben aztán

akaratom is mindjárt gyorsabban növekedett – sarjadt, Isten lényegének leírására.”⁶

Feltűnő, hogy e vízióban nem szerepel az ördög, aki a hagyományos keresztény felfogás szerint az *erkölcsi* értelemben vett rossz, a *gonosz* megtestesülése, s mint egyértelműen negatív figura az embert a bűnre, az Istentől való erkölcsi világrend tagadására ösztökéli. Ezzel szemben a pokoljáró Faust alakjától az újkori európai hagyományban mintha elválaszthatatlan volna az a Mefisztóval (a *Népkönyvben* Mefosztófilesszel) kötött, vérevel írt szerződés, mely szerint teste és lelke huszonnégy év eltelte után az ördögé lesz, aminek fejében, amíg él, az ördög szolgálja őt túlvilági hatalmával, megismertetve őt az elementumok titkaival.

De vajon kicsoda is valójában ez a Faustként elhíresült figura? Alakmásait, előképeit miféle ambíció hajtja?

Faust mint a *Népkönyvben* ábrázolt Faustusszal azonosítható, hiteles *történeti személy*, nevezett Johann (Georg Jörg) Sabellicus Faustus a téma kutatói szerint Heidelberg mellett született 1480-ban, és 1540 körül halt meg: „Tudósnak mondta magát, aki azonban varázslással, csillag- és tenyérjósással foglalkozott, és közönségét szellemek és halottak megidézésével áltatta.”⁷ (Az ezoterikus hagyomány és az új tudományos világkép hasonló konfliktusát ábrázolja Madách a *Tragédia* Prágai színében: Ádám-Keppler /1571–1630/ asztrológiaellenes horoszkópkészítő, miközben a csillagászat kopernikuszi fordulatának folytatójaként a bolygók mozgását tanulmányozza).

Faust mint az ókori (mitikus) előkép, *Simon mágus* újkori „reinkarnációja” kétféle hagyományból eredeztethető:

Simon a gnosztikus női teremtésmítosz hőse, Sophia/Heléna megváltója, szabadítója. A történet szerint Sophia az első isteni eszme (Ennoia) emanációja. Ő teremti az angyalokat és a materiális világot létrehozó hatalmakat. Ám ezért az önkényes teremtő aktusért lakolnia kell: teremtményei fogságba ejtik, emberi testbe zárják, évszázadokon át egyik megtestesülésből a másikba kell vándorolnia (Szép Heléna, a trójai háború kiváltója is az ő reinkarnációja – lásd Goethe *Faustjának* harmadik felvonását). Földi életei során végül is a türoszi nyilvánosházig (Palesztina) süllyed. Ekkor ölt Simon emberi alakot és szabadítja ki őt – vagyis az isteni eszmét megalázó helyzetéből.⁸

A bibliai hagyomány szerint Simon mágus Krisztus „ellenlábasa” volt: vallásalapító, „minden eretnokség kútfeje”, aki szembefordult a korai kereszténységgel. Az *Apostolok cselekedetei* szerint Szamáriában (Palesztina) működik a Kr. u. első században. (A *mágus* elnevezés jelentései: ’nagy varázsló’, ’embernél felsőbbrendű lény’,

’Isten ereje’.) Fülöp apostol térítésére megkeresztelkedik, majd a később róla elnevezett „simónia” bűnébe esik: pénzen vásárolja meg a Szent Lelket – avagy csak a Szent Lélek *átadásának* képességét? – Enyedi Ildikó *Simon mágus* című filmje ez utóbbi értelmezést képviseli: a hős francia nyelvtudás híján a kommunikáció terén hátrányban van – ez azonban nem akadályozza meg őt a maga Helénájának (Jeanne-nak) a meghódításában. A film a bibliai történet: Simon és Szent Péter vetélkedésének parafrázisa, mely már nem Rómában, hanem Párizsban zajlik, és – spirituális értelemben legalábbis – Simon győzelmével, Jeanne-Heléna „megváltódásával” zárul. A *Biblia* szerint a háromfordulós megmérettetésben Simon maradt alul (1. halott életre keltése: Simonnak csak fejét mozdítja, Péter új életre kelti; 2. magasba emelkedés: Péter imájára Simon lezuhan; 3. élve eltemetés: harmadnap Simon nem támad föl).

A garabonciás és/vagy táltos Faust mint népi legenda- és mesehős ugyancsak jól ismert Európa-szerte. E két minőség között lényeges a különbség: a garabonciás attribútuma a *könyv*, tudását ebből szerzi – a Faust-feldolgozásokban a hős kalandsora rendre azzal indul, hogy szakít a tudásszerzésnek ezzel az áttételes módjával. A táltos garabonciással szemben veleszületett tudománnyal rendelkezik, burokban, fölös csonttal jön a világra, s transzban, révülésben varázsol. A táltosok állatalakban, tüzes kerék alakjában viaskodnak egymással (a „tüzes ember”

motívuma, mint látni fogjuk, a *Népkönyv*ben is szerepel). A garabonciások beavatása úgyszintén igen szemléletes, és feltűnően emlékeztet a Jézus-tanítványok számosságára, illetve Júdás „leselejteződésének” drámájára: „Az iskola elvégzése után tizenhárom garabonciás ráül egy kerékre. A kerék forgása közben egy leesik és elpusztul, a többi tizenkettő garabonciássá válik; elő tudja hívni a sárkányokat, és hátsólovának használja őket.”⁹

A sárkány előhívása és meglovaglása alighanem az a kulcsmotívum, amelyből érdemes kiindulnunk, ha a *Népkönyv* Faustusának eredeti ambíciójára, illetve küldetésének mibenlétére kérdezzük.

amit látni és hallani vél, a természet „zendülése” gonosz varázslat műve csak, ördögtől való jelenés? A szerzői interpretáció kétségkívül ezt az értelmezést sugallja. Ám amit a szöveg képileg láthatóvá tesz, túlmutat ezen az allegorikus olvasaton, mely a jelenések előidézőjét, illetve megidézett lényeit az ördöggel azonosítja:

„Láttaték, mintha griffmadár avagy sárkány lebegne a cirkulus felett, és amikor Faustus bűvölését végezte, jámborul megszelidüle az bestye...”¹⁰

Az ikonográfiai hagyományban a *griff* és a *sárkány* a teremtett világ elemi erőinek hordozója,¹¹ „ég és föld minden fundamentumának” megtestesítője, vagyis Faustus törekvéseinek a tárgyát jeleníti meg, kelti életre (erre utal a sárkány etimológiája is: a „sár kánja” nem más, mint a föld, a 'sárteke' ura.). A fenevad megszelidülése ebben a jelenetben úgy olvasható, mint ami Faustus ambícióját, az elemi erők megfékezésének, uralásának vágyát és egyúttal képességét is rejtjelezi.

Közismert, hogy a *griff* összetett lény: a föld és az ég két leghatalmasabb állatának, az oroszlánnak és a sasnak a keveréke. Középkori templomkapukon a mennyország őre. A mitikus vagy mesebeli hőst úgy segíti, hogy hátán visszahozza őt a „másik világról”, a holtak birodalmából (lásd *János vitéz*). Oroszlán volta alighanem a fausti küldetés kozmikus programjára, útirányára utal: a Nagy Napév Skorpió világhavában felszárnnyaló Sas „égi háza”, az Oroszlán felé tart, mely a hagyomány szerint az emberi nem újjászületésének, új aranykorának mitikus helyszíne.¹²

A *sárkány* mind a négy elembe (tűz – víz – föld – levegő) otthonos, úgyszintén összetett (fantázia)lény: az (alvilági) kígyó és az égi madár keveréke – lásd az évköri Skorpió kettős állatszimbólumát, a Kígyót és a Sast.¹³ Mint földi lény (bukott angyal) a mőzesi teremtéstörténetben lábát is elveszíti, port eszik, porban csúszik. Mint levegőben otthonos lény viszont (újra) közel kerül a naphoz, a teremtőhöz. Lángot okádó természetében a tűz kettős, teremtő/romboló princípiuma nyilvánul meg, míg pikkellyel borított teste az ósvíz, a káosz urának mutatja, aki képes elnyelni a holdat, a napot. A hermetikus iratokban mint tűzelemmel társított teremtő princípium jelenik meg; ő az „isten gondolat”, a Logosz (Ennoia – Heléna!) megtestesítője. Babilon „nagy kéjnöje” hétfejű fenevadon, a káosz sárkányán „trónol”: jó kérdés, hogy ez a női minőség vajon megfelelője a sárkánynak, avagy egylényegű-e vele. A népmesékben előbb a leányt „avatja be”: rabolja el, veszi feleségül. A fiúnak tőle kell megszereznie, azaz vele kell összemérnie az erejét (akárcsak a Biblia sárkányölőinek: Szent Györgynek, Szent Mihálynak). A sárkány kincset, titkot őriz: megszerzőjéből

Faustus első szellemidézésének közege az *éjszakai sűrű erdő*: a sötét vadon, amely kívül esik a civilizáció rendezett, világos, áttekinthető terén: idegen, ismeretlen világ. Míg a kert a kozmikus (isteni) rend szimbolikus tere (lásd édenkert, Mária kertje), az erdő a káosz, a belső sötétség, az eltévelyedés, a tudatalatti megidézője.

Faustus ebben a számára idegen, ellenséges közegben saját erejét veti latba, nem az „ördög segedelmére” támaszkodik: *sas szárnyát* öltve magára az *istáppal* (bottal-joggal, az égi eredetű hatalom eszközével) *circulust* (boszorkánygyűrűt, varázskört) formál. Jogos tehát a kérdés: vajon valóban az ördögöt magát akarná megidézni? S vajon az,

a Világ Ura lesz (lásd a *Tamás-akták Gyöngyhimnuszát*; Krúdy *Álmoskönyve* szerint „sárkányt látni: szerencse, gazdagság”). A keleti zodiákusban a sárkány a Mérleg havának, a Nagy Napév tavaszpontjának jelzőállata (ami az évkörön a griffel rokonítja). A Kis Napévben a „bent” öre szeptembertől márciusig: e hét hónap a sárkány hét feje, akit a „Nap-vitéz”, Sárkányölő Szent György győz le. Kígyóvá válása a sárkány rang- és erővesztését jelzi, de így is ambivalens, pozitív–negatív lény: az *Ószövetség* rézkígyója megváltó Krisztus-jelkép, míg az Éden kígyója a sátánnal azonosított bukott angyal.¹⁴

A *Népkönyv*ben Faust első szellemidézése egy olyan kozmikus képsorral zárul, melyben az ég és föld között zajló történések végképp ellenállnak a pozitív–negatív minősítésnek. A narrátor kommentár nélkül, egyként idézi meg az égi eredetű, a föld közege felé tartó tüzelemet (Szúrja): „[...] három-négy öl magasból tűz csillag hullá alá, mely változik lángoló golyóbissá”, és a vulkán föld belsejéből feltörő láváját (Agni): „egy emberből tüzes folyó támad a magasba” – amiből az is kiolvasható, hogy az úgymond „élettelen” természetet az emberrel egylényegű, élő valóságként tételezi. A „hat lángocská” utalhat a hatszárnyú szeráfra, a „tűznyelv” a szentlélek pünkösdi eljövételére, a „tüzes ember” pedig Ixion tüzes szekereére, avagy a „küllő emberre”, arra a kozmikus lényre, mely az ikonográfiai hagyományban a teremtett világ mozgatója, az égi hatalom birtokosa.¹⁵

Ez a „tüzes ember...”, ki egy fertály óráig a cirkulusok körül jár”, s ki a narrátor kommentárja szerint maga az ördög, végül „fölvevé egy szürke barát képét, beszédben elegyedék Faustusszal és kérdé, mi kívánsága volna”. A kozmikus jelenések után ez már a történet földi, „hétköznapi” síkja: a látomás *képnelve* után a *verbalitás* közege, ahol Faustus és az „álpap” disputá-

ciói, valamint az ortodox lutheránus szerző kommentárjai következnek, majd a szerződéskötésre is sor kerül. Érdemes felfigyelnünk rá, hogy az önmagával meghasonlott ördög „jobbik fele” ekkor mintha a szószékről szólalna meg: „Mert bátor az letaszított Lucifer dagályában és felfuvalkodottságában maga okozta vala veszét” – már-már hittérítő buzgalom ez, mely a papság meghasonlottságát, kétlelkűségét, hitehagyottságát jelzi. A csatatér az ember lelke, övé a döntés, rá van testálva a felelősség, akarata szabad. A *hit* és az *élet* szentsége mintha egyszerre rendült volna meg: igazából nincs külső segítség, támasz, „az Ég és Föld minden fundamentumát” Faustus csak a maga erejéből ismerheti meg, és végső soron csak önmagában lelheti föl. „Jelenései” azt sugallják, hogy a pszichikumban még őrződik és a látomás képnelyvén fel is tárul előtte az a „rejteki” tudás, amelyre vágyik – vállalkozásának teljes üdvtörténeti távlata azonban a jelek szerint fogalmi nyelven nem kommunikálható.¹⁶

De ha a *Népkönyv* első jelenésének bevezető mondatából indulunk ki, ez egy olyan olvasatot is megenged, hogy a titkos (vagy egyenesen tiltott) tudás felszínre hozásának ambíciója nemcsak az „igaz útról” letért Faustot motiválja, hanem – paradox módon – hittérítő kortársát is:

„[...] D. Faustus azon forgatá elméjét, hogy szeresse azt, mi szeretni nem való, éjjel-nappal azon töprenkedék, *sas szárnyát ölté magára* és akará Ég és Föld minden fundamentumát kifürkészni, mert kíváncsi és hívságos természete furdalton furdalta, hogy egykoron magában fölvevé, miképen az ördögöt cum vocabilis, figuris et conjurationibus, azaz szóval, jellel és bűvöléssel elében idézze (kiemelés tőlem, P. Á.).¹⁷

A narrátor Faustus szellemiségét itt a Skorpió magasrendű jelzőállatával, a Sással azonosítja (a szellemiség hagyományos képeje a szárny), mely nemcsak az archaikus világkép és a görög mitológia pozitív előjelű kulcsfigurája¹⁸, ezt a szerepét őrzi a keresztény ikonográfiában is. A *János jelenéseiben* a sas-szárnyú Mihály arkangyal győzi le a sárkányt:

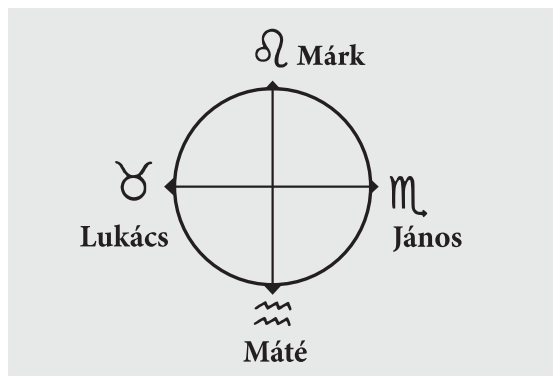
„[Az angyal] megfogá a sárkányt, azt a régi kígyót, a ki az ördög és Sátán, és megkötözé azt ezer esztendőre, [...] azután el kell néki oldoztatni egy kevés időre.”¹⁹

De úgyszintén érdemes idéznünk ezen a ponton Pázmány Péter szemléletes prédikációját a saskeselyűről mint János evangélista szimbólumáról:

„A saskeselyű minden madárnál feljebb repül, mindenél fényesebben lát. Mikor ezért emberi látásának célján felül mégyen, ott lebeg a tiszta égen. Szemeit a nap sugarára fordítja, és amiben egyebek szeme megvakulna, ab-

ban gyönyörködik. Ha földre tekint és prédát talál, mint a mennykő, alárohan. Ilyen saskeselyű Szent János. Mert evangéliumának kezdetén isteni fényesség emelkedik, ott szemléli az ígét, mely kezdetben az atyánál vala. És mint mennydörgés vagy mennykő az embert álmétkodó rettegésbe ejti, mikor az Isten Fiának öröktől fogva való fényességét kimutatja. De megtekintvén a Szűz méhében fogantatott ígét, nézd mély sebesen a földre száll, az Igének megtestesülését magyarázván. Ez ama csodálatos saskeselyű, kiről Ezekiél próféta írja, hogy igen nagy volt, szentségre és bölcsességre nézve... Ez a nagy sas a menyeyei hegyek magasságában nevelkedett, cédrusok völgyét²⁰ földre hozta. Mert ha a többi evangélista a Krisztus emberségének héját magyarázta, Szent János hirdette és ismerte Krisztus istenségét, mely mint a fának völgye nem látszik első tekintetben.”²¹

Ez a páratlan leírás is azt támasztja alá, hogy – amennyiben az evangéliumi négyesség hagyományos évköri modelljét vesszük alapul – a fausti karakter János evangélista, a Skorpió mitikus sasmadarának tulajdonságkörét örökli. Azért is érdemes erre felhívni a figyelmet, mert a vele egy időben „reinkarnálódó” három újkori európai „hérosz” pedig a három szinoptikus evangélium szellemiségét hordozza: Hamlet – Márk (Oroszlán); Don Juan – Lukács (Bika); Don Quijote – Máté (Angyal/Ember).²²

A második jelenés²³ közege már nem a külső tér, hanem Faustus háza, „kamrája”, vagyis pszichikuma. A külső és belső tér közötti átmenet abban az igen érzéletes képsorban válik megfoghatóvá, melyben az első jelenés elemei tűnnek fel újra: tüzes ember; tüzes áradat, majd „nagy zengés-bongás, nyársak, kardok és egyéb szerszámok csörgése, hogy úgy tetszék, mintha a házat ostrommal elfoglalni akarnák”. Itt tehát Faustus már nem „sasszárnyú” szellemidéző démon, hanem fegyvertelen ember, akire a Mefisztófelesszel kötött paktumot követően rátörnek az állatküzdelmek jelenései, melyeknek előbb passzív szem-

lélője, majd aktív szereplője lesz. E kettősség arra utal, hogy az állatok közötti viadalban egyrészt a tőle független (kozmosz) erőviszonyok tárulnak fel, másrészt saját belső vívódása, feladatának, küzdelmének tétje ölt alakot: „[...] az kutyák egy szarvast Faustus kamrájág kergetének, holott az kutyáktól elejtették.”

Ez a leírás egyértelműen negatív előjelű: meglátásom szerint arra utal, hogy az adott kozmikus szituációban (korszakban) erőfölényben vannak a „fény ellenségei”. A szarvast elejtő kutyák lehetséges előképe az az ókori görög mítosz, mely szerint Artemisz (az erdők és vadászat istennője) szarvassá változtatja a rá leselkedő vadászt, Aktaiónt, akit saját kutyái tépnek szét.²⁴ A keresztény ikonográfiában a szarvas mindenekelőtt a megváltó Krisztust, illetve az istenkereső hívőt jelképezi (lásd a zsoldárokat). A kutya szimbolikája viszont köztudottan ambivalens: a holtak őre, alvilági lélekvezető, akit a kereszténység magával az ördöggel is azonosít (Goethénél Mephisto fekete pudli alakjában környékezi meg Faustot, hurkolódik a lába köré); de van pozitív aspektusa is, mely azonban itt láthatóan nem játszik szerepet: pl. a kutyafejjel ábrázolt Szent Kristóf a vízen (=halálón) kel át, vállal a gyermek Jézussal²⁵.

„Annak utána jelenék Faustus szobájában egy oroszlán meg sárkány, kik egymással küzködének, és maga az oroszlán bátran védekezék, mégis meggyőzeték és a sárkánytól elnyeleték.”

Az oroszlán itt meglátásom szerint annak az új aranykornak a jelzőállata, mely Krisztus földi királyságának az ígérését hordozza; sárkánytól való elnyeletése folytán ez a lény magával a „lángsörényű Nappal” is azonosítható. Korábban már láthattuk, hogy Faustusnak mint Sas szellemiségű Skorpiónak valójában az volna a küldetése, hogy ezt az új aranykorra vonatkozó ígérteket beváltsa. Ez a párviadal egyfajta figyelmeztetésként értelmezhető hát a számára: arra világít rá, hogy az

oroszlánt legyőző sárkány az adott helyzetben (=koz-
mikus szituációban) a legfőbb akadálya lehet e küldetés
sikerének. „Famulusa” (aki itt már gyaníthatóan maga
Mefosztófilesz) feltűnően részletes leírásával nyomaté-
kosítja, hogy ez a neki is megjelent lény negatív minő-
séget képvisel: „És Faustus famulusa mondá, hogy látá
az sárkánykígyót, miként az hasán sárga, feje és irom-
ba vala, az háta és szárnyai feketék, az fél farka, mint a
csiga háza föltekerevedve betölté az kamarát.” Különösen
a szárny (szellem) feketeségére és a föltekereedett far-
rok befelé csavarodó csigavonalára érdemes felfigyel-
nünk, mely arra utal, hogy itt a halál, a bezárulás Bak-
Sárkányával állunk szemben.²⁶

„Annak utána láttaték bémenni egy szépséges páva az
ő nöstényével egyetemben, kik civakodának egymással,
de megbékülének.”

A páva kinyíló-becsukódó farka a Vízöntő (világ)hó-
nap képeje; a kozmikus téridőt, a teljességet, a halhatat-
lanságot jeleníti meg. A pávaszemek az ég szemei, Mária

kertjében ábrázolva a páva a
Paradicsom, az (új) aranykor
madara.²⁷ Ez a pozitív értel-
mű jelenés olvasatomban arra
utal, hogy a Vízöntő-korszak-
ban is van esély a (koz-
mikus) harmónia helyreállítására,
de csak a két nem egymással
való megbékélése, kiegyenlí-
tődése révén (ami azonban az
androgunitás veszélyét is hor-
dozza, mely földi értelemben
terméketlenné tesz).

„Ismét láttaték egy mérges bika az házba törni, az
Faustus ellen, ki nem kevésé megijede, de mikoron az
Faustusnak nekirohanna, összeroskada előtte és eltűnék.”

Ez a képsor immár félreérthetetlenül jelzi, hogy va-
lójában Faustus belső, önmagával való küzdelméről
van szó. A Skorpíó szellemiségű Faustus itt önnön

Bika testiségével, „a test ör-
dögével” néz szembe, ami
számára a legnagyobb kihí-
vás.²⁸ De a viadal kimenetele
itt pozitív, ami a győzelem
esélyét vetíti előre.

„Annak utána jöve egy nagy
és vén majom, ki Faustusnak
kezet nyújta, nyakába ugrék
és megcsókolá, és az szobából
kiszalada.”

szellemiség	lelkiség	testiség
Bika	Bika	Skorpíó
Ikrek	Szűz	Nyílas
Rák	Mérleg	Bak
Oroszlán	Skorpíó	Vízöntő
Szűz	Ikrek	Halak
Mérleg	Rák	Kos
Skorpíó	Kos	Bika
Nyílas	Oroszlán	Ikrek
Bak	Nyílas	Rák
Vízöntő	Bak	Oroszlán
Halak	Vízöntő	Szűz
Kos	Halak	Mérleg

Ez a jelenés megint csak figyelmeztetésként értel-
mezhető, melyet itt akár egyszerre tulajdoníthatunk a
Népkönyv ortodox lutheránus szerzőjének, és Faustus
Mefisztófelesszel azonosítható „famulusának”, miszerint
Faustusnak a saját „ikrével”, az „isten majmával” kötött
paktum lesz a veszte. – Ám jó tudni, hogy a Majom csak
a keresztény kultúrkörben vált negatív értelmű jelképpé,
akit az egyház leginkább az ördöggel azonosít.

A majom és az ember kettőse egy XV. századi németalföldi kódexben

Egyiptomban, Távol-Keleten szent és bölcs állat: is-
tenek küldötte, tehát „angyali” lény, közvetítő Isten
és ember között.²⁹ Nem véletlen, hogy az Ember és az
Angyal mellett a Majom a Vízöntő (világ)hónap jelző-
állata, ami nemcsak a fenti jelenés, hanem a *Népkönyv*
Mefosztófileszének megítélését illetően is óvatosságra
kell hogy intse az elemzőt.

Konklúzióként azt azonban bizvást elmondhatjuk,
hogy a *Népkönyv* első fejezeteiben Faustus jelenéseit ér-
telmezve az állatszimbólumok pozitív–negatív olvasata
minden esetben fontos többletinformációt rejt. De min-
deneke előtt a mitikus gondolkodás átfogó szemléletére
tesz képessé, ami akkor is nyereség, ha tisztában vagyunk
vele, hogy ez a jelképes beszédmód manapság nem élvez
általános elfogadottságot. E tekintetben érdemes meg-

fontolnunk C. G. Jung álláspontját a hit és a tudás szoros kapcsolatáról, amely a fausti ambíció mibenlétére nézvést is kulcsfontosságú felvetés:

„Amíg [a jelkép legitimitását] a hit jelensége hozza létre spontán, addig [a jelkép] nem szorul másfajta megértésre. De ha az értés fogyatékosága miatt kezd csődöt mondani a hit, [...] a megértés eszközához kell nyúlnunk, ha nem akarjuk kockáztatni, hogy elveszítsünk valamit – mert annak beláthatatlan következményei lehetnek. ... [A mítosz átfogó szemlélete híján] az ember egésze nincs képviselve a tudatban. Az ember többé-kevésbé esetleges töredék marad, befolyásolható rész tudat, amely ki van szolgáltatva mindenféle utópikus fantáziának, melyek a teljességképek üres helyét bitorolják.”³⁰

Mi volt a kép, a szimbolikus nyelvhasználat szerepe az ötszáz éve létrejött reformáció spiritualitásában, az igaz hithez való visszatalálás heroikus programjában? Nemcsak a *Német népkönyv* ortodox lutheránus szerzőjének/szerkesztőjének érzékletes nyelvezete bizonyítja, hogy a református egyházak merev képtilalmáról szóló közkeletű vélekedés kevésbé felel meg a valóságnak.³¹ Elég, ha csak a Luther Márton tantételeit illusztráló festő-barát, Lucas Cranach nevezetes képére, a *Törvény és evangéliumra* (1529) hivatkozunk, avagy az *Asztali beszélgetésekben* azokra a helyekre, ahol a reformátor az „ördögi kísértések” hasznáról vall: „Távol a kereszttől és kísértések híján senki sem tudhatja, mi a hit, és mekkora ereje van. Ez csak kísértések és szorongatások közepette fogható fel. Méghozzá nem a testi bűnökre gondolok és utalok, melyek a maguk módján az istenfélőket is gyötrik, hanem azokra a lélekbeli kísértésekre, melyeket csak az érthet meg, aki már maga is érezte és tapasztalta őket.”³² – ez a bekezdés méltán vethető egybe Jacob Böhme dolgozatom elején olvasható látomás-leírásának végső értelmével. De hogy kortársaival együtt Luther mennyire járatos volt a népszerű bestiáriumiok képnyelvében is, arra ez a kis történet a bizonyíték: Johannes Cochlaeus, Luther ellenfele egyik könyvében a doktort „hétfejű szörnyálatnak” nevezte. Erre Luther így reagált: „Nekem tetszik minden efféle hétfejűség, de az már szégyen és gyalázat, hogy az a hét fej nem tud összehozni vagy nem érdemel meg egy nyakat. Azt beszélik, hogy az őrgrof [II. Joachim] fia mondta: »Ha Luther doktornak hét feje van, akkor végképp nem lehet legyőzni, mert már eddig sem tudták legyőzni, amikor még csak egy volt!«”³³

JEGYZETEK

- 1 Lásd például a cseh nyelvből magyarra átültetett *Johannes Doktor Faust* című bábjátékot = *Faust – Genovéva – Don Sajn*, Klasszikus cseh bábjátékok. (Fordítás és előszó: TÖMÖRY Márta), Bp., Magyar Művelődési Intézet, 1993, 9–34. Az eredeti szüzsék és motívumok áthagyományozódásában nagy szerepe van Cristopher MARLOWE *Doktor Faustus*ának (1588), mely a Spies-féle *Népkönyv* alapján íródott. A darabot a puritánok által elűzött angol komédiások hozták át a kontinensre, ahol köztereken, látványos népszínházi formában, többek között bűvészműtáványok és pirotechnika bevetésével adták azt elő. Lásd erről: <http://johannfaust.de>
- 2 Ez az utóbbi években szinte mindegyik általam látott Faust-produkcióra érvényes: 2015. április 25–26-án a Katona József Színházban került bemutatásra a Johann Wolfgang Goethe: *Faust I–II.* című előadás, r.: Schilling Árpád; az Operában 2015. május 15-től június 1-ig megrendezett *Faust225* Fesztiválon öt zenedráma került színre; Orbán János Dénes *A magyar Faust* című drámáját 2015. október 2-án mutatta be a Debreceni Csokonai Nemzeti Színház, r.: Árkosi Árpád.
- 3 E *Faust*-átirat bemutatója 2007-ben volt (Radu Stanca Nemzeti Színház, Nagyszében; forgatókönyv, rendező: Silviu Purcărete; díszlet- és fénytervező: Helmut Stürmer; Mefisztó szerepében: Ofelia Popii).
- 4 Johann Wolfgang GOETHE: *Faust I–II. rész; História doktor Johann Faustusról; „Ős-Faust”* (fordította: MÁRTON László, Bp., Pesti Kalligram Kft., 2016 (második kiadás).
- 5 A magyar párhuzam, Bornemisza Péter *Az ördögi kísértetekről* című művének születése 1578 körül datálható. Lásd erről: UJVÁRY Zoltán: *Folklor az ördögi kísértetekben*. Debrecen, Csokonai, 1999.
- 6 Vö. Jacob BÖHME: *Földi és égi misztériumról*. Bp., Helikon, 1990., 104. [A szöveget a kötet utószavában ADA-

- MIK Lajos idézi.] Böhme leírása Weöres Sándor híres kétsorosát, a *Fogak tornáca* ötödik darabját is eszünkbe juttathatja: „Ha pokolra jutsz, legmélyére térj: / az már a menny. Mert minden körbe ér.” = WEÖRES Sándor: *Válogatott versek*, Bp., Szépirodalmi, 1976, 8.
- 7 Vö. KÖPECZI Béla – PÓK Lajos szerk.: *Világirodalmi Kisenciklopédia*, Bp., Gondolat, 1976, II. 340. A történeti Faustról és nevének eredetéről lásd MÁRTON László: *Ördög szerződök, Isten eltűnik*. Támpontok a *Faust* értő olvasásához. = Johann Wolfgang GOETHE: *i. m.*, 656–658.
- 8 A megváltás e felfogás szerint annyit jelent, mint a gnózis, vagyis a 'megismerés' által visszaemelkedni a szellemletbe, kiszabadulva a földi lét, az anyag fogságából. Lásd erről: KÁKOSY László: *Fény és káosz*, Bp., Gondolat, 1975.
- 9 Vö. DÖMÖTÖR Tekla: *A magyar nép hiedelemvilága*. Bp., Corvina, 1981, 115.
- 10 Vö. KIRÁLY György, ford.: *Az híres neves varázsló és garabonciás D. Faustus János históriája*. = Gyoma, Kner, 1921., 4.
- 11 Lásd ehhez a GRIFF és a SÁRKÁNY címszavakat = HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György: *Jelképtár*. Bp., Helikon, 1988, 76. és 185–187.
- 12 Lásd ehhez BAKTAY Ervin: *A csillagfejtés könyve*, Bp., 1989. (reprint), 296–320; valamint József Attila *Sas* című versét, mely egy új világteremtés „mikroszüzséje”: „Micsoda óriás sas / száll le a zengő mennybolt / szikláira. E szárnyas a semmiből jött, nem volt. // A mindenséget falja / csilló azúri csőre. / Vaskarma tépi, marja / a meleg húst belőle. // S a fogoly világ hullat / könnyes üvegszemekkel / vércseppek pihetollat. / Ez a pirosló reggel. // E madár könnyű röpte / a létet elragadta. / Nincs magasság fölötte / és nincs mélység alatta. // Az egyik szárnya lelkem, / a másik szárnya Flóra. / Én őt váltom és engem / ő vált így új valóra.” = JÓZSEF Attila *minden verse és versfordítása*. Bp., Szépirodalmi, 1980., 447. A versről lásd: PÁLFI Ágnes: „Kortyolgat az ég tavából” – Arany János és József Attila mitopoézise. Bp., Napkút, 2012, 262–265.
- 13 Lásd BAKTAY: *i. m.*, 299.
- 14 Lásd a KÍGYÓ címszót = Jutta SEIBERT, szerk.: *A keresztény művészet lexikona*, Bp., Corvina, 1986, 177–178.
- 15 Uo. 4. Lásd a KERÉK címszót = HOPPÁL – JANKOVICS – NAGY – SZEMADÁM: *i. m.*, 114–115.
- 16 Lásd ehhez Goethe művében az Úr Mephistopheleshez intézett szavait: „Nos, jó: Faustot adom kezedre, / Forrása mellől vond el szellemét, / S ha tudod, csald el, és vezesd le / A te utadra, mely sötét. / S ha majd belátod, szégyelled magadat: / Vak ösztönei közt az igaz ember / Nem felejt el az igaz utat.” = Johann Wolfgang GOETHE: *i. m.*, 325.
- 17 KIRÁLY: *i. m.*, 3.
- 18 Az archaikus világkép szerint a Sas a világfa csúcán ülő legfőbb lény, gyökerek közt élő kígyók ellensége. A burjátok úgy tartják, hogy az első sámán a sastól származott (lásd a sámán fejdíszén a sastollat). A görög mitológiában a sas Zeusz jelképe, és Prométheuszé, aki az istenektől elrabolja a tüzet. Ld. HOPPÁL – JANKOVICS – NAGY – SZEMADÁM: *i. m.*, 187–188.
- 19 Vö. *János jelenésekről* (20, 2-3.) = KÁROLI Gáspár, ford.: *Új testamentum*. Bp., Bibliatársulat, 1969, 471.
- 20 Völgý: 'velő, lényeg'
- 21 Idézi BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium* = mek.oszk.hu/04600/04656/html/unnepiki0015/unnepiki0015.html
- 22 Lásd PÁLFI Ágnes: *Világirodalom II. előadás jegyzetei*, 2009, = magyarszak.uni-miskolc.hu/szakirodalom/palfi.pdf; valamint uő.: *Bekezdések Cervantes regényének újraértelmezéséhez. Szcenárium*, 2015. május, 48–55.
- 23 A második jelenés idézeteit lásd KIRÁLY: *i. m.*, 6–7.
- 24 Jankovics Marcell Artemisz holdistennői karakterére és a jelenet csillagmitoszi hátterére hívja fel a figyelmet: „Úgy vélem, Aktaiónban a »szarvasfejű« Orion csillagképet tisztelhetjük, a rátámadó ebek a Kis és a Nagy Kutya csillagkép.” = JANKOVICS Marcell: *Jelkép-kalendárium*. Bp., Medicina, 1988, 288–285.
- 25 Lásd erről JANKOVICS: *i. m.*, 186–191.
- 26 Lásd erről uo., 313–318.
- 27 Lásd erről HOPPÁL – JANKOVICS – NAGY – SZEMADÁM: *i. m.*, 175–176.
- 28 Az évkörön az adott téridőegység karaktere a hős szellemiségét (Napját), míg az átelleni a hős testiségét határozza meg. A fő (szellemiség), a túloltdali (testiség) és a közbülső (jelkiség) tulajdonságszintek egymáshoz rendelését lásd PAP Gábor: *A Napút festője, Csontváry Kosztka Tivadar*. Debrecen, Pódium Műhely Egyesület, 1992, 11.
- 29 Lásd PÁL József – ÚJVÁRI Edit: *Szimbólumtár* [szerk.: BORUS Judit és RUTKAY Helga]. Bp., Balassi, 2001, 262.
- 30 Vö. C. G. JUNG: *Kísérlet a szentháromság dogmájának értelmezésére* (fordította: HALASI Zoltán). = Uő.: *A szellem szimbolikája*, Bp., Európa, 184–185.
- 31 Itt hívjuk fel a figyelmet a magyar református és unitárius templomok több mint 14.000 képtáblát számláló kazettás mennyezeteire, és azok jellegzetes ikonográfiájára. Lásd erről: PAP Gábor: *Az ég mennyezeti. Festett kazettás mennyezeteinkről*. Debrecen, Uro-path Kiadó – Fabi Digitally Kft, 2012
- 32 *Luther válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*. Bp., Luther, 2015, 269.
- 33 Uo., 279.